

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE

Praha & EU: Investujeme do vaší budoucnosti
Evropský sociální fond

Přehled dějin českého umění

Románská architektura

přednášející: Ing. Petr Macek, PhD.

- **Románská architektura.**

- V úvodu je nutno zdůraznit zobecňující název kapitoly i tradiční název, které spojují několik etap zahrnujících téměř pět století. První je nutno vztáhnout k 9. století - architektuře Velké Moravy. Další obsahuje staletí zahrnovaná do umění předrománského (případně s vazbou na vyhraněnější úseky, zejména umění karolinské a ottonské). Dvanácté století je pak na našem území spojováno s vrcholícím slohem. Následnou závěrečnou fází, kdy již dochází k prolínání a interakci stylu románského a gotického lze sledovat po dlouhé období téměř celého 13. století.
- Další nutná poznámka směřuje k problematice utváření spojitých řad stavebních děl. Pozice a význam našeho území v rámci raně středověké Evropy způsobily pronikání velice různorodých vlivů. Některé z nich se u nás objevily velice brzy, nedlouho po době svého vzniku, jiné se na naše území dostávaly se značným časovým zpožděním. Nelze proto definovat jednotnou linii, natož vývoj. Sledovat lze nejlépe znaky určitých vyhraněnějších stavebních hutí, které lze nejčastěji spojovat s příchozími řády (benediktini, cisterciáci a premonstráti). Od těchto center navazujících logicky na svá mateřská sídla za hranicemi státu se následně odvíjejí určité skupiny (školy), které na našem území varírují (někdy spíše rustikalizují) pojetí přicházející z mnohdy značně odlišných oblastí i stylových zaměření.

- I.
- V průběhu 9. století (796-907) probíhal velký rozvoj stavitelství na území podstatně přesahujícím území stávající Moravy. Stále jsou diskutovány první kamenné stavby, které lze spojovat s misii mříčícími k nám od západu. Jasný předěl tvoří rok 863, kdy se změnou politické i kulturní orientace přicházejí sv. Cyril a Metoděj. Pokud se ale podíváme na stavby tohoto období, nelze v podstatě vymezit jednoznačnější linie a tendence. Pozoruhodná je spíše bohatost typů, známých až na kostel v Kopčanech pouze ze zbytků základů. Objevují se všechny základní druhy sakrálních staveb – centrály (rotundy), obdélné kostely s kvadratickými i oblými závěry, v centrech pak stojí rozlehlejší, někdy postupně rostlé baziliky. Rozlišit stavby ovlivněné jižními (jihovýchodními) oblastmi Evropy od „iroskotských“ západních vlivů je diskutabilní.
- II.
- Po zániku Velké Moravy přechází těžiště stavební činnosti do Čech. Architektura se však prosazuje velice pozvolna. První nedochovaný kostel na Levém Hradci z 80. let 9. století(?) byl doplněn stavbou kostela P. Marie na pražském hradišti. Obě stavby by mohly odkazovat na moravské inspirace. Doposud stojící loď atypické rotundy na Budči včetně subtilní klenby z přelomu 9./10.století je někdy považována rovněž za určitý odkaz Moravy, spíše ji však lze vykládat i jako výslednici západních vlivů směřující k Řeznu (zasvěcení, další rotunda sv. Petra ve Starém Plzenci aj.).
- Až demonstrativně hlásanou jednoznačnou orientaci dokládá pražská Václavova rotunda sv. Víta (před r. 933), jejíž daleko skromnější podoba, než bylo dříve předpokládáno, odkazuje na proslulou cášskou císařskou kapli, přesněji na její symbolický význam. Ta získala prioritu před o několik let starší stavbou baziliky sv. Jiří, u níž později vznikl první benediktinský klášter na našem území. Odlišnou podobu měl kostel na slavníkovské Libici, kde předsazený kvadratický úsek před apsidou a zejména objekt výrazně centralizující transept poukazuje na odlišené kořeny (obecněji otonské umění, případně saské, či švábské vlivy).

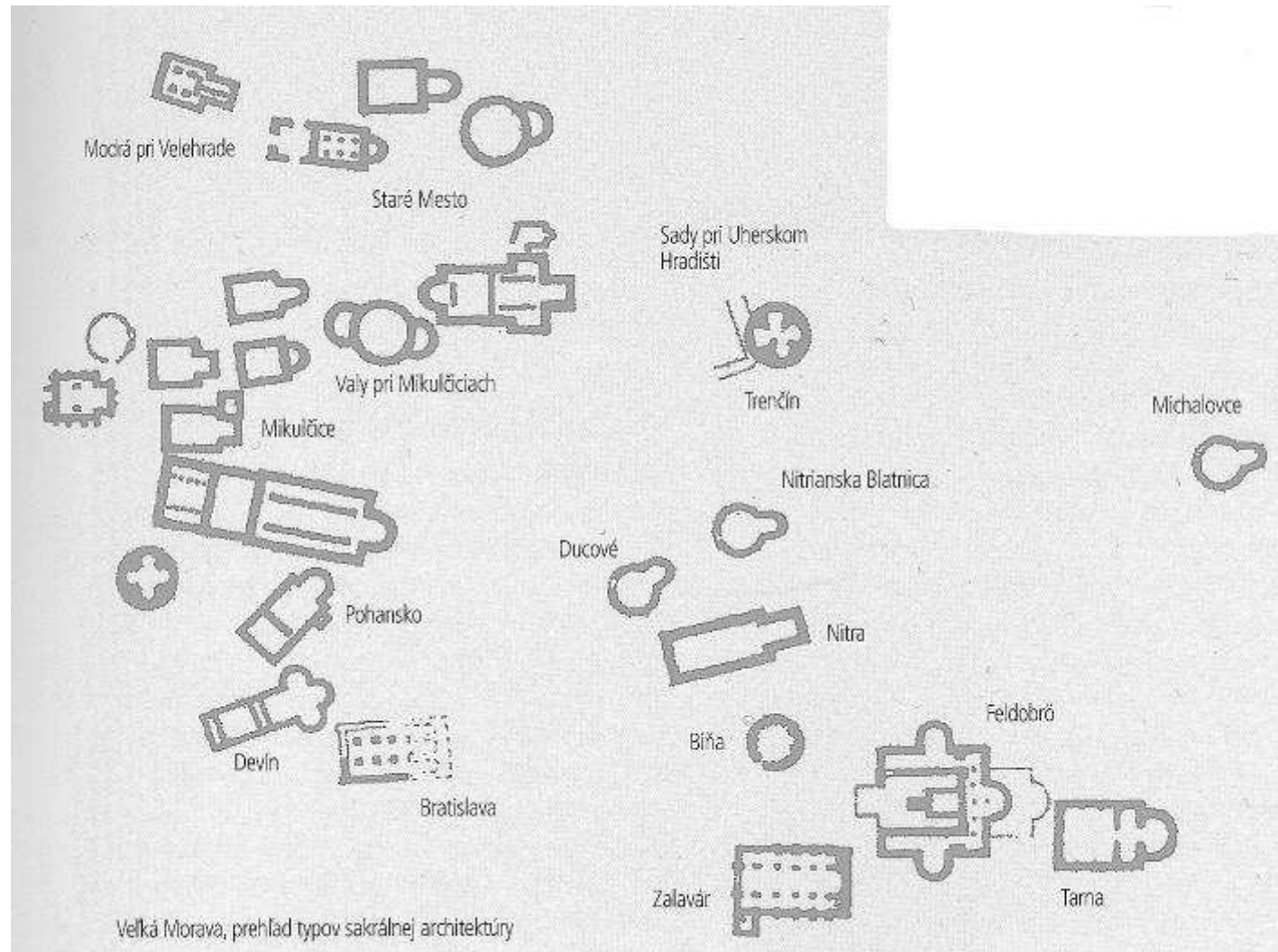
- Architektonická tvorba se do počtu i typologických skupin rozrůžňovala. Zmínit je třeba další kláštery (Břevnov, Ostrov u Davle) i počínající řadu typických rotund (např. sv. Kříž na Vyšehradě, sv. Jiří na hoře Říp a mnohé další), které plynule pokračovaly hluboko do 13. století. Pozoruhodná je stavba baziliky sv. Václava ve Staré Boleslavi (od r. 1040) obsahující dodnes zbytky prvotní rotundy sv. Kosmy a Damiána. Toto řešení našlo shodu i v nejmonumentálnější pražské stavbě tzv. Spytihněvovy biskupské baziliky (od r. 1060), která rovněž pojala do svého zdiva přestavěnou mladší jižní apsidu Václavovy rotundy obohacenou poprvé(?) lombardskými lesenami. Hmotově zvýrazněná západní část baziliky s transeptem dokládá užší vazby na říšské prostředí. Další druhově i stylovou orientací různorodý soubor staveb vznikl při krátkodobém přenesení sídla na Vyšehrad.
- Na Moravě je třeba zmínit znojenskou rotundu z 11./12. století a blízkou rotundu ze Starého Brna (11. stol.?) dokládající velkomoravské tradice, které ale mohly být zprostředkované oklikou, a to prostřednictvím Čech.

- **III.**
- Vrcholné období románského slohu lze spojit se 12. stoletím. Tehdy vzniká početná řada vlastnických kostelů – podélných se západními tribunami vlastníků i rotund (např. Poříčí nad Sázavou) i výrazné, stylově již individuálněji vyhraněné areály.
- Jedním z rozhodujících je premonstrátský klášter v Praze na Strahově (od 1142), který svým záměrným minimalismem umocněným dokonalou řemeslnou prací vytvořil skutečně osobitý výraz, který určil zřejmě i podobu staveb na Hradě a zejména skupinu pozoruhodných kupeckých domů a vzhled biskupského hradu v Roudnici nad Labem. Tam se ovšem projeví i další stylové vrstvy směřující ke klášteru v Doksanech. Prvotní podoba tohoto premonstrátského kláštera s neobyčejně členitým rozvrhem kostela - kde je zdobnější celek inspirovaný lombardským prostředím doplněn charakteristickými vnějšími slepými arkádami - byla později změněna (viz dále). Vznikaly i další kláštery (Teplice, Plasy, Milevsko).
- Ze špičkových technických staveb je nutno zmínit mimo opevnění Pražského hradu tzv. Juditin most ze $\frac{3}{4}$ 12. století.
- Moravská architektura přispěla vynikajícím dílem v Olomouci. Již bazilika dokládala vysoké ambice stavebníka, což dovršil kapitulní dům (datace se různí, poslední literatura zvažuje dobu po roce 1130). Do zdiva vložené úseky ostění se soustruženými sloupky dokládají umění nejvyšší kvality odkazující na antikizující porýnskou tvorbu. K tomuto stylu lze připojit i problematickou předsíň kostela v Záboří nad Labem, nejasné zásahy v kostele sv. Jiří na Pražském Hradě, neznámou stavbu ve Staré Boleslavi (druhotně užitá hlavice). Delší trvání tohoto pojetí dokládá kostel vyšehradského probošta v Žitenicích, svěcený patrně roku 1200.

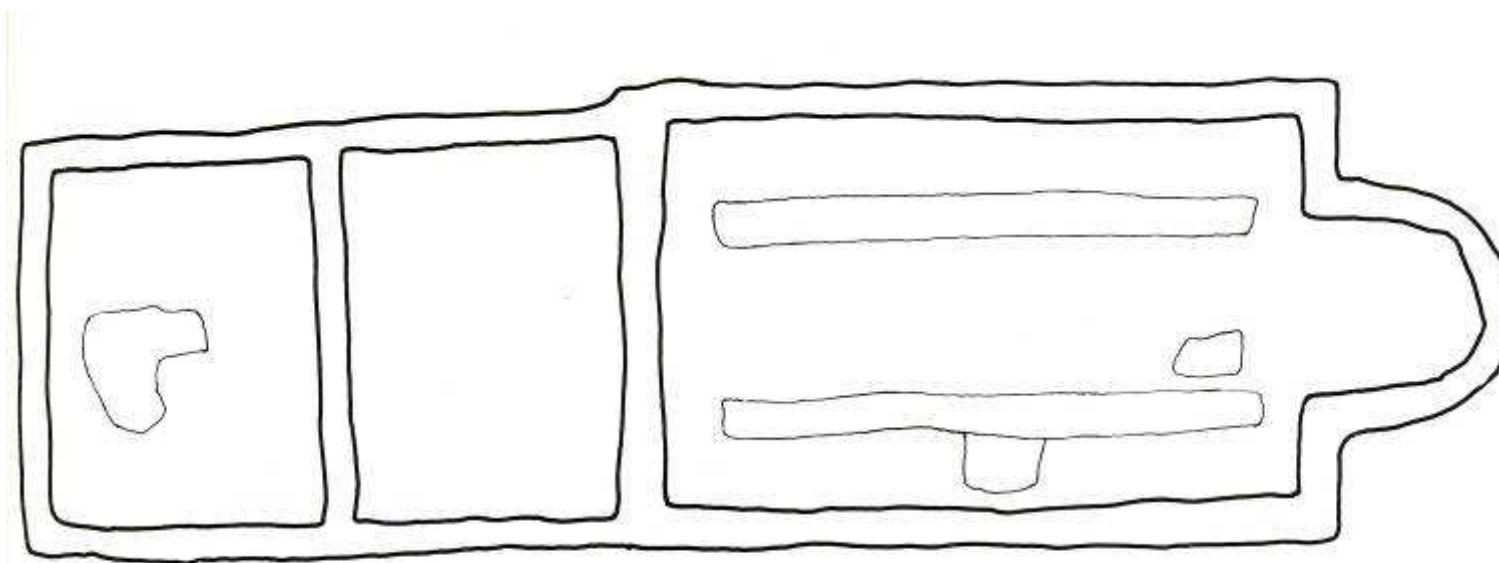
- Různorodost a tvarové bohatství moravské architektury představuje kostel v Reznovicích navazující na motivy centrálních západoevropských kaplí (3/4. 12. stol.).
- **IV.**
- Pozdní etapa slohu započíná na přelomu 12./13. století. Její konec lze určit velice obtížně, protože výrazné románské prvky i dispoziční řešení přetrvávají hluboko do druhé poloviny 13. století.
- Proměnu lze názorně ukázat na pražských románských domech, které jsou nyní větší a někdy složitěji koncipované. Jejich precizní řemeslná stránka ale předchozího vzhledu nedosahuje. Proměny pojetí můžeme vidět na sklonku 12. století i v kostele doksanského kláštera, kde jsou italizující vlivy vyměněny za masivní plastické prvky doplněné reliéfní výzdobou (vztaženo k německému prostředí).
- Podstatnou proměnu vyvolává prostředí císařských falcí, z nichž chebská stojí nyní na našem území. Obytný palác je doplněn věží s působivým lícem tvořeným bosovanými kvádry a zejména pozoruhodnou patrovou kaplí mísicí, snad záměrně těžké a hmotné prvky přízemí s odlehčeným horním „císařským“ patrem s řadou velice progresivních detailů (zejména meziklenební žebra). Staufská architektura vyrůstala ze zcela odlišných podmínek; její vliv ale pronikal celou střední Evropou.
- Z řady klášterů a vlastnických kostelů dodržujících starší schémata je třeba jmenovat opět premonstrátský klášter v Teplé (před 1132). Jeho podoba vychází jednak ze starších staveb (klášterní kostel v Milevsku), ale současně přidává pozoruhodnou trojlodní halu nahrazující doposud jednoznačně vládnoucí baziliku. Její hmotné žebrové klenby (společně s kostelem v Žitenicích) jsou jedny z prvních, u kterých lze zvažovat názvy „románská“ a „gotická“. Spatřit zde lze řadu prvků odkazujících na již zmíněný sílící vliv říše.

- Pro první polovinu 13. století je charakteristická řada hmotných, plasticky výrazně modelovaných staveb okazujících svým členěním k říši (Chebu?). Jedná se o kostely ve Vinci, Potvorově, Udlicích, Kostomlatech pod Milešovkou, Vroutku aj. Menší rozměry vlastnických objektů kontrastují s měřítkově nadsazeným členěním tvarovaným bohatou profilací.
- Některé z uvedených staveb je třeba spojit s další výraznou hutí – zde cisterciáckého kláštera v Oseku s rozměrným kostelem stavěným od roku 1207. Řádová dispozice rozlehlé stavby na půdorysu latinského kříže s typickým řádovým přímým závěrem otevírá zcela nový svět. V lomených arkádách a kamenických značkách se již objevuje gotické výtvarné pojetí.
- Na Moravě je třeba z přelomu století zmínit kryptu kostela v premonstrátské Louce (od 1190), odkazující opět na říšské vlivy. Unikátně dochovanou stavbou je chrám benediktinského kláštera v Třebíči ze 2/4 12. století. Protáhlá dvouvěžová bazilika má individualizované kupolové žebrové klenby; na portálu jsou užity kalichové hlavice i plynule probíhající šikmá římsa. Polygonální chór s řadou dekorativních prvků odkazuje na porýnské prostředí (Worms). Významným celkem je klášter ve Velehradě.
- V této stavbě, stejně jako v moravském velehradském klášteře není účelné odlišovat gotické a románské prvky. Obojí se plynule prostupuje a vytváří pro umělce daleko širší základnu využitelných typů a motivů.
- **V.**
- Stavby 2/2 13. století mohou působit jako určitý epilog románského umění. Již od počátku století se rozvíjí gotická architektura, románská však poměrně dlouho setrvává ve svých pozicích (viz výše). Ještě po polovině století lze proto nalézat na stavbách románské prvky (klášterní kostel v Pšovce u Mělníka, dominikánský kostel v Jihlavě a řada dalších), nelze zcela vyloučit ani stavbu rotund. To platí nejméně do 70. let, kdy styl označený jako románský začíná definitivně mizet (mimo zmíněné klášterní stavby viz kostel v Lenešicích).

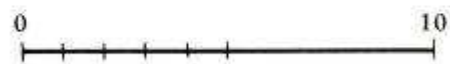
- **VI.**
- Dalším možným pohledem odpovídá stopování vlivu románské architektury v následujících stoletích. Spíše v malířství se objevují stavby s jasnými románskými detaily, které chtějí poukázat na starší historická období (Karlštejn, schodiště hl. věže). Někdy se objevují románské prvky i v zobrazeních odkazujících na Starý zákon. Nečekané, o to však stylově čistší oživení je spojováno s krátkým obdobím „románské renesance“ v době končícího středověku. Jeho znovuobjevení lze patrně spojit s dobou, kdy byly hledány další cesty po končící gotice.
- Románské umění se posléze pochopitelně objevilo v 19. století, které i v této etapě hledalo svoji historickou inspiraci a další možnosti spojené s tímto dávným architektonickým výrazem.
- **Výběr z literatury:**
 - Merhautová, A.: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971.
 - Merhautová, A. – Třeštík, D.: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha 1983.
 - Dějiny českého výtvarného umění I/1. Od počátků do konce středověku. Praha 1984.
 - Deset století architektury. Architektura románská. Praha 2001.
 - Dragoun, Z.: Praha 885-1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha 2002.
 - Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada Architektura. Praha 2009.

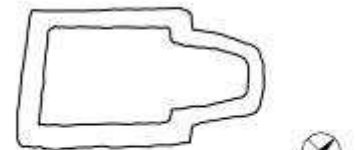
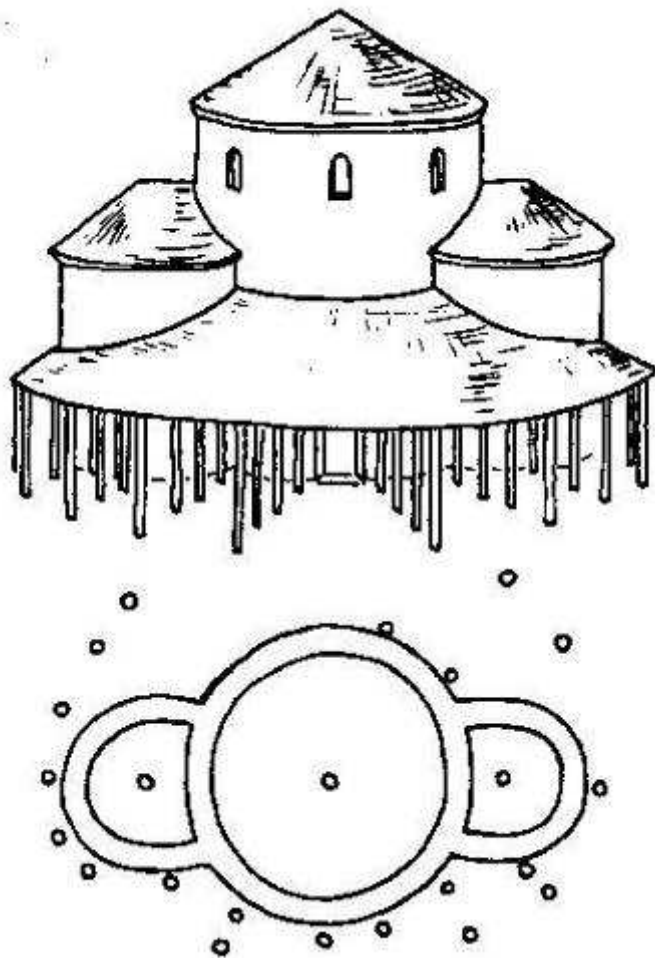
Velká Morava, 9. století.
Typová bohatost sakrální architektury, území dnešní Moravy, Slovenska a Maďarska

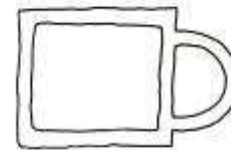
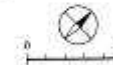
9 Mikulčice, kostel III,
z počátku 9. století
s později připojenými
nartexy, půdorys.

- Mikulčice, bazilika s nartexy (kostel III.), počátek 9. století

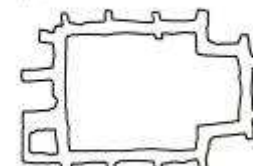
10 Mikulčice, Kostel V,
21. stáletí, půdorys

11 Mikulčice, Kostel IV,
poutní síň
před příchodem
křesťanství, plán

12 Mikulčice, Kostel VIII,
poutní síň
před příchodem
křesťanství, plán

13 Mikulčice, Kostel IX,
21. stáletí, půdorys

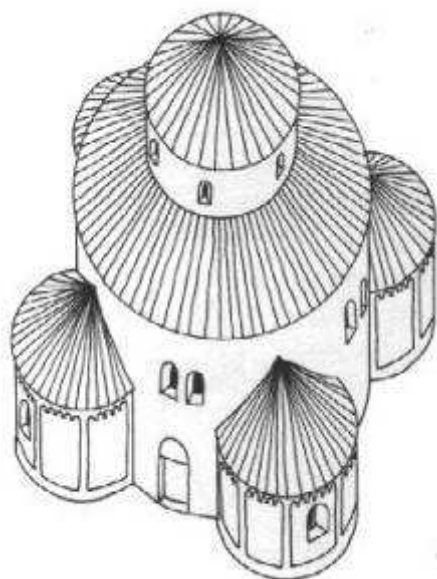
- Velká Morava, Mikulčice, rekonstrukce dvouapsidové rotundy s ochozem; typy podélných sakrálních objektů

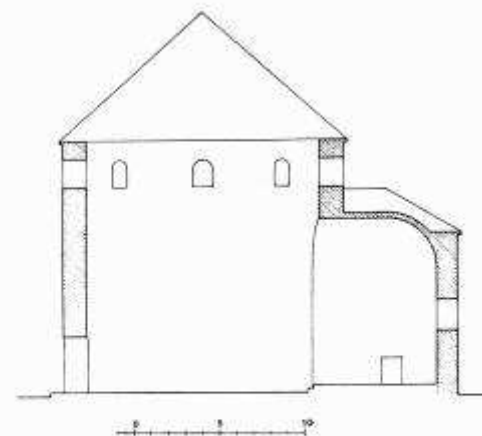
- **Kopčany, velkomoravský kostel sv. Markéty Antiochijské**

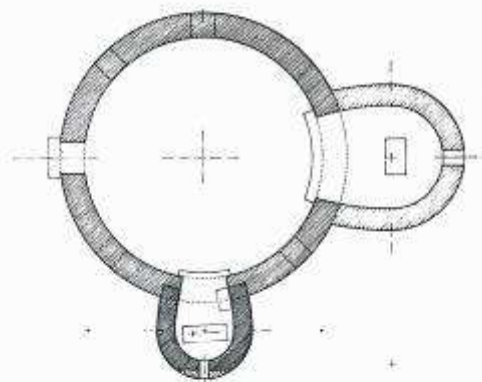
4) PRAHA, HRAD, ROTUNDA SV. VÍTA, KÓL. 830.
KÓDORYS PODLE REKONSTRUKCE K. HILBERTA 1911

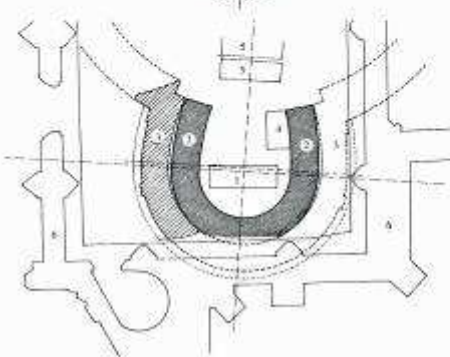
- Pražský hrad, rotunda sv. Víta, počátek 10. století, starší a současná rekonstrukce rotundy

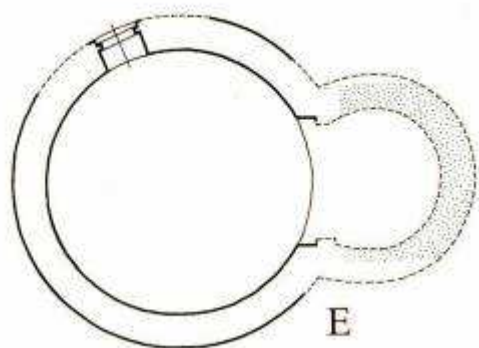

Obr. 37: Hypotetická rekonstrukce
převládající rotundy sv. Víta
na pražském hradě podle
J. Polívčného (1971).

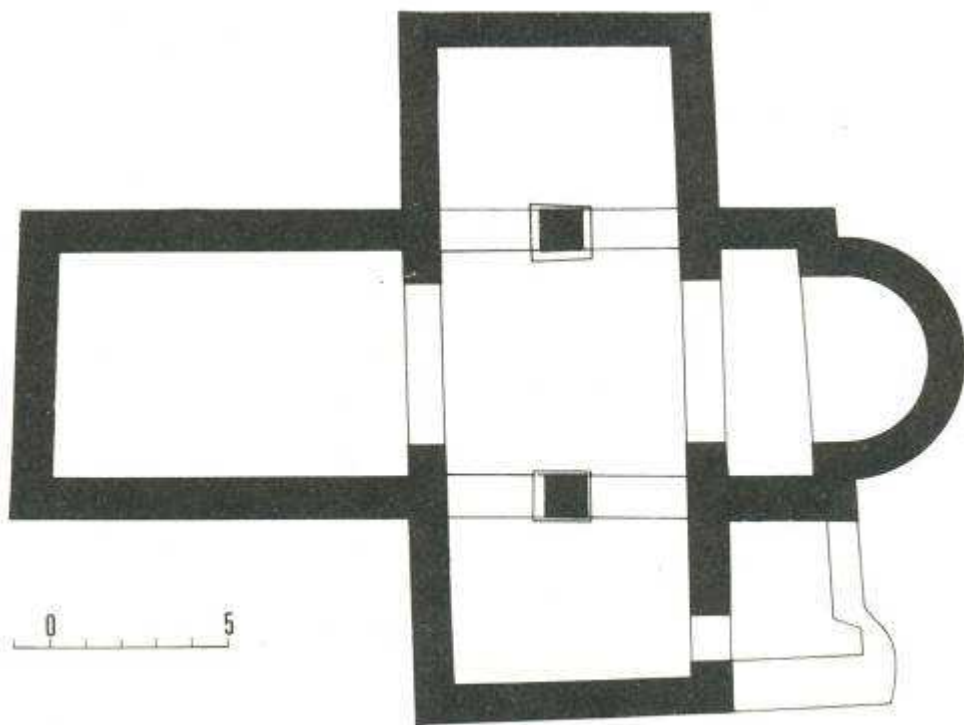

Hábejová situace říční apsidy:
1) Přívodní lička hrobu sv. Václava
2) Základ přívodní apsidy z 10. stol.
3) Základ románské apsidy
4) Základ oltáře sv. Apoštola
5) Hrady z 10. stol.
6) Základ gotické kaple sv. Václava

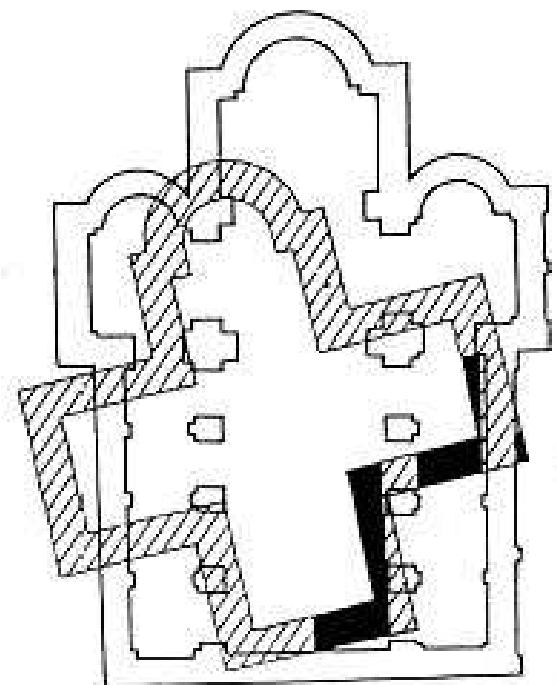

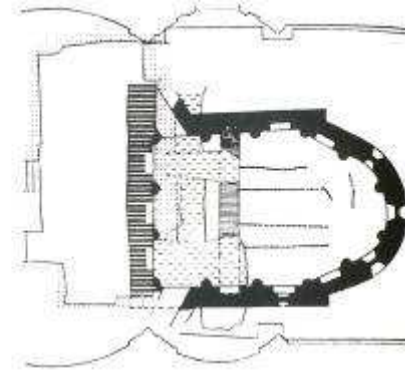
- Budeč, rotunda sv. Petra a Pavla, kolem roku 900, přistavěná věž ze 12. století

Libice nad Cidlinou, archeologické nálezy hradního kostela

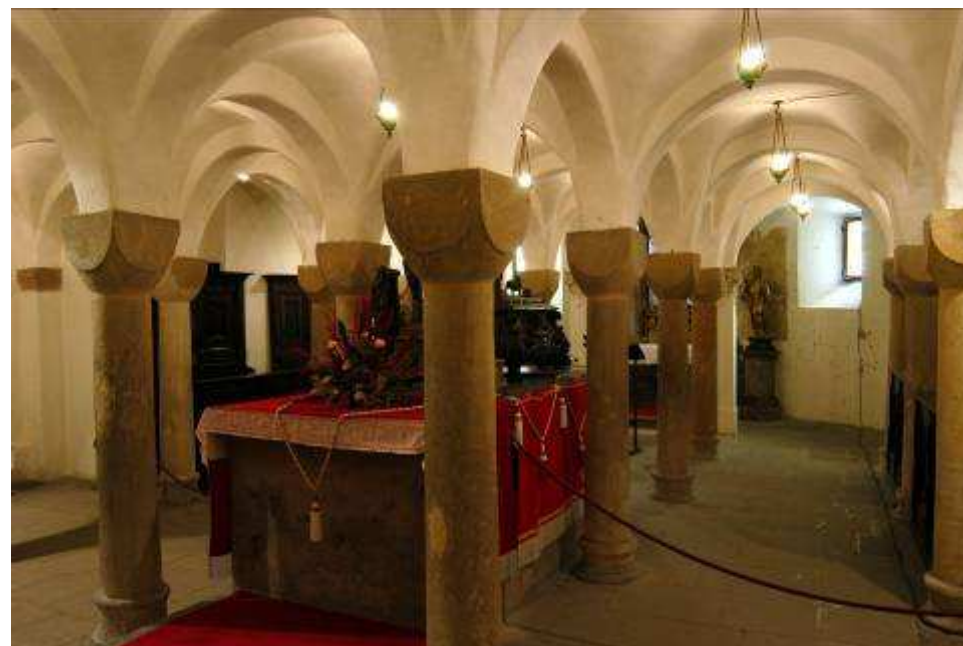
- Libice nad Cidlinou, kostel na slavníkovském hradišti, 2. pol. 10. století
- Praha – Vyšehrad, bazilika sv. Vavřince se starším kostelem z přelomu 10./11. stol. (sv. Kliment ?)

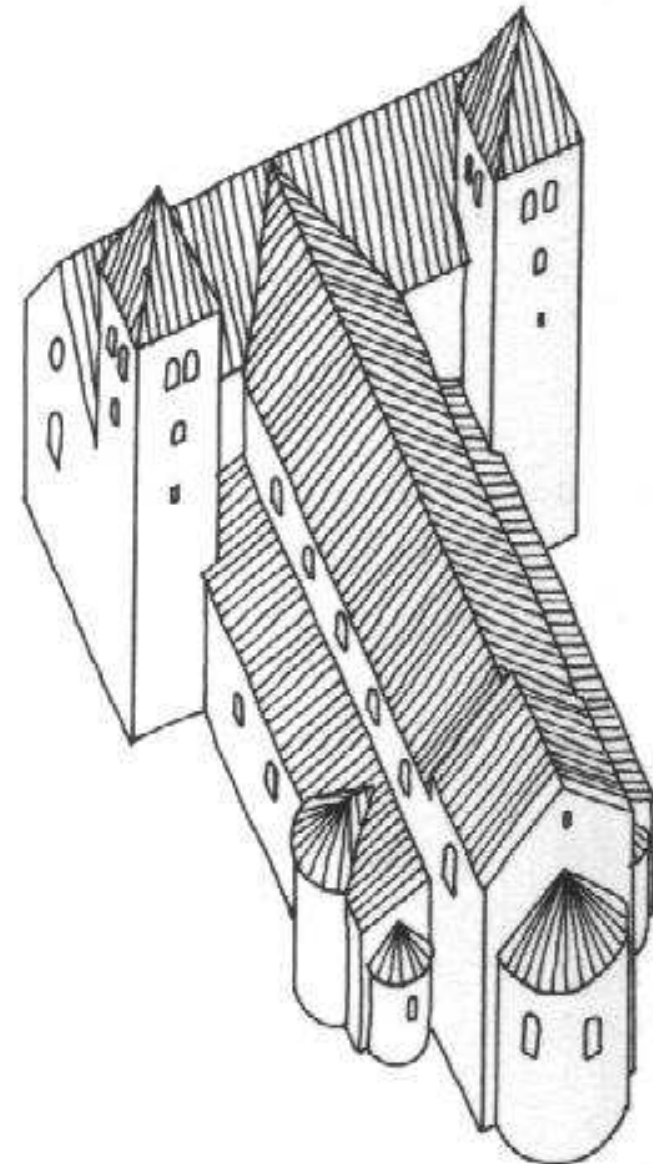
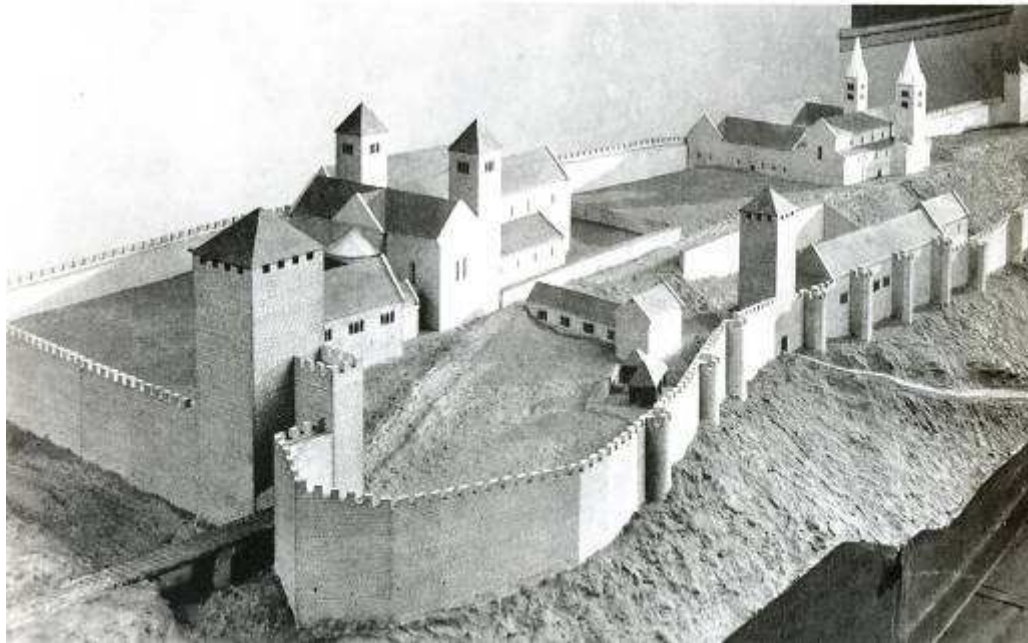
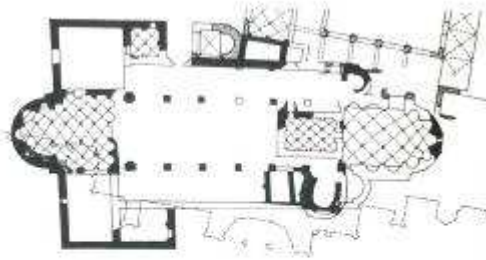

Praha-Břevnov, klášterní kostel benediktinů,
východní krypty. Před rokem 1045.

- **Praha, Břevnov, krypta kostela benediktinského kláštera, 2. čtvrtina 11. století**

- **Stará Boleslav,
kostel sv. Václava,
před pol. 11. století**

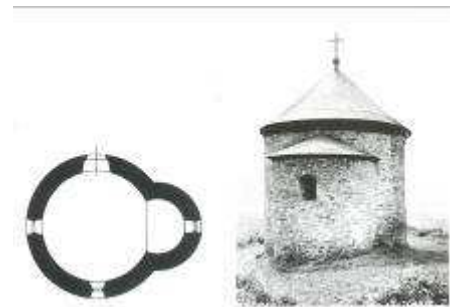

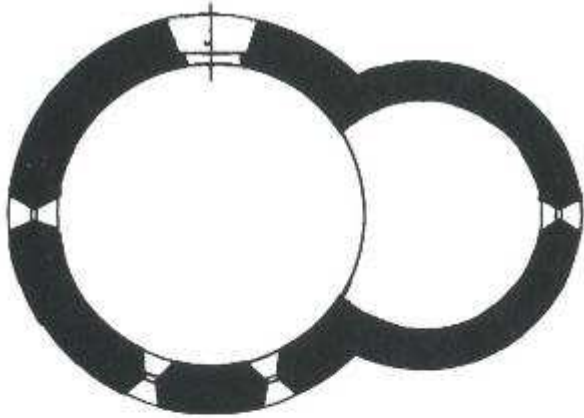
- Pražský hrad, Spytihněvova basilika, 2. pol. 11. století

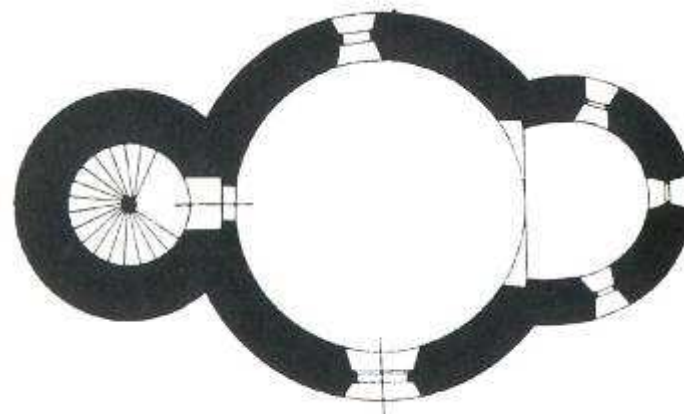
- Pražský hrad, Spytihněvova basilika, 2. pol. 11. století, sloupek ze západní krypty (sklonek století)

- **Starý Plzeňec, rotunda sv. Petra na hradišti, kol. roku 1000, zásadní přestavby**

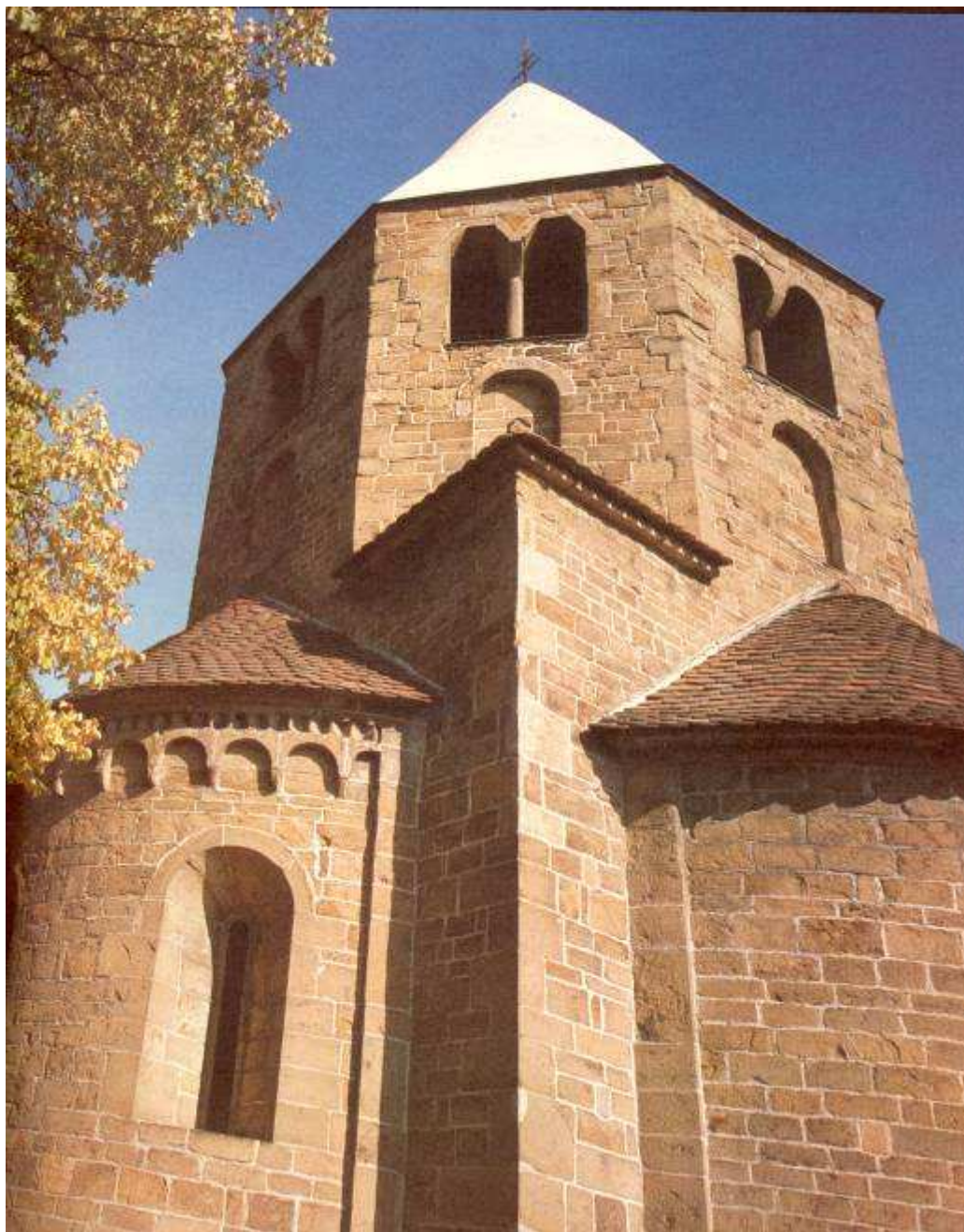
- **Znojmo, rotunda sv. Kateřiny, 2. čtvrtina 11. století**

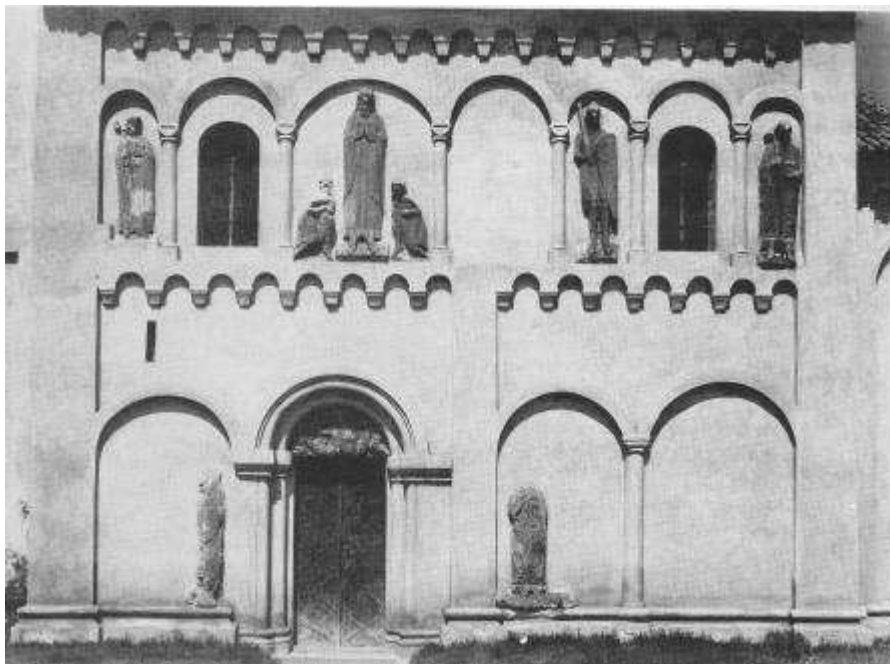
- **Říp, rotunda sv. Jiří**
1. etapa ze 2. čtvrtiny 11. století

- **Pražský hrad, basilika sv. Jiří
od 10. století, presbytář 12. století**

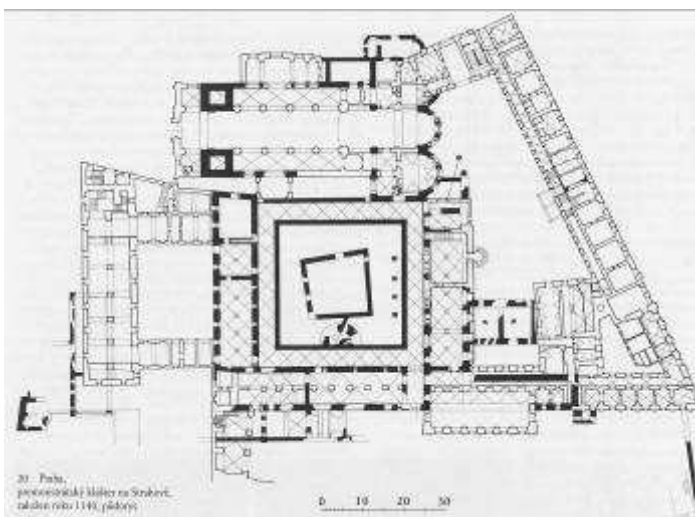
- **Řeznovice, kostel sv. Petra a Pavla, druhá polovina 12. století**

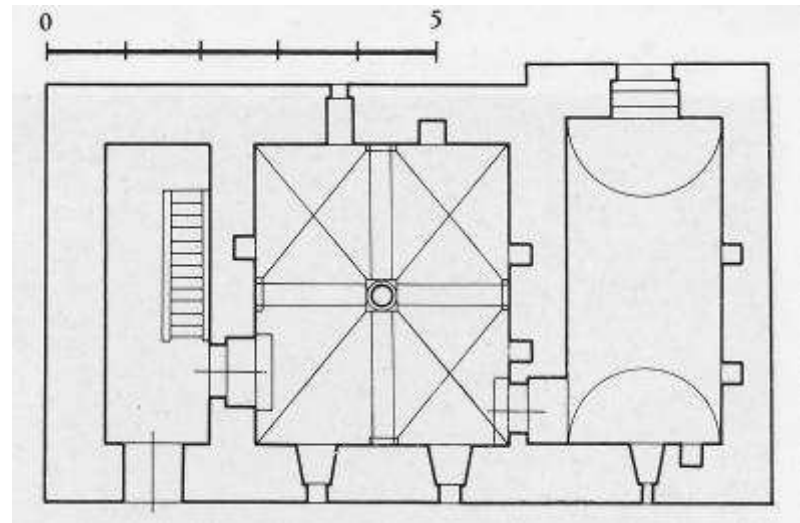
- Svatý Jakub u Kutné Hory, kostel sv. Jakuba jižní průčelí lodi, před rokem 1165

- **Tismice, bazilika Panny Marie, druhá polovina 12. století**

- **Praha – Strahov, premonstrátský klášter, po 1140-1182, torzo dvoulodní síně v západním křídle**

- Praha, čp. 16/I 2. pol. 12. století

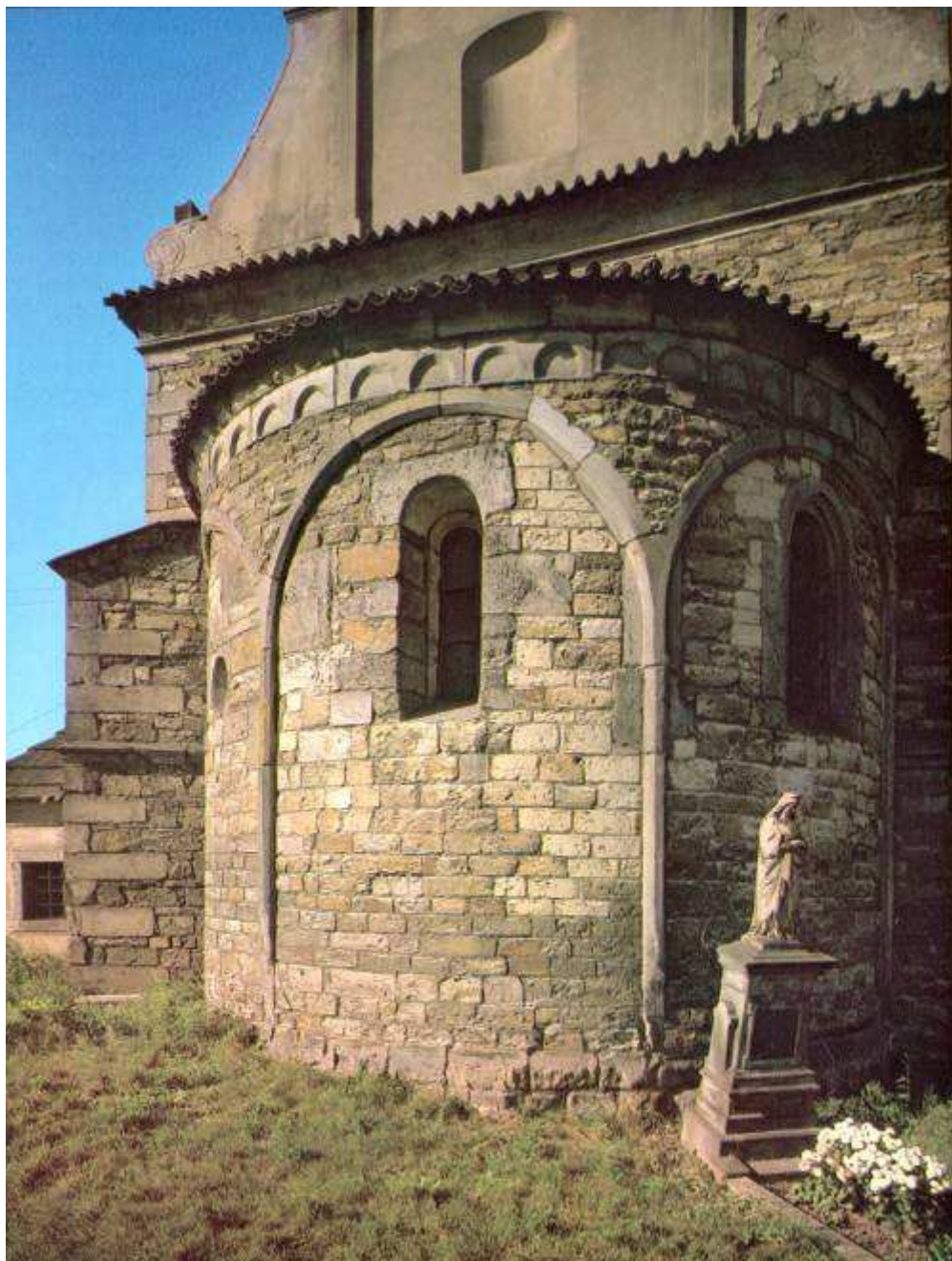
- **Praha, Řetězová ul.
počátek 13. století**

- Roudnice nad Labem, biskupský hrad, rekonstrukce dvoulodí v přízemí, sklonek 12. století

- Doksany, klášter premonstrátek, podkruchtí a jižní apsida transeptu, 2. pol. 12. století

- **Kostomlaty pod Řípem, kostel sv. Petr a Pavla, první polovina 13. století**

- Stará Boleslav, kostel sv. Václava, rozšíření krypty s druhotně použitými prvky, 12. století

**Záborech nad Labem,
kostel sv. Prokopa,
1. pol. 12. stol.,
předsíň 3. čtvrtina
12.stol.**

- Poříčí nad Sázavou, kostel sv. Petra, pol. 12. století

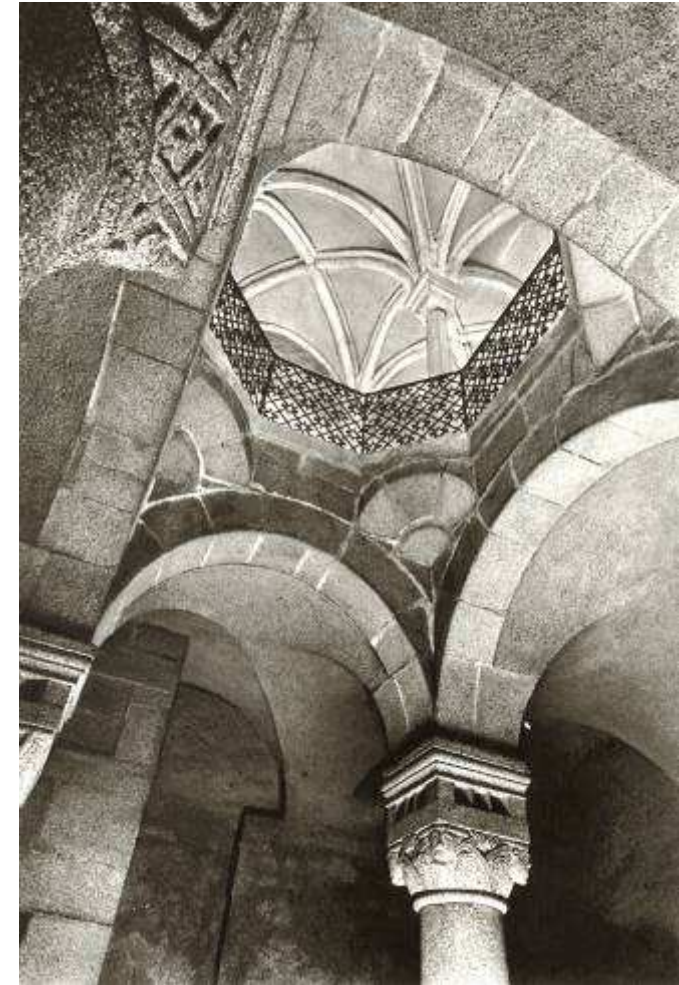

- **Albrechtice u Týna nad Vltavou, kostel sv. Petra a Pavla, sklonek 12. století**

- **Rovná – Stříbrná Skalice, kostel sv. Jakuba, 12./13. století**

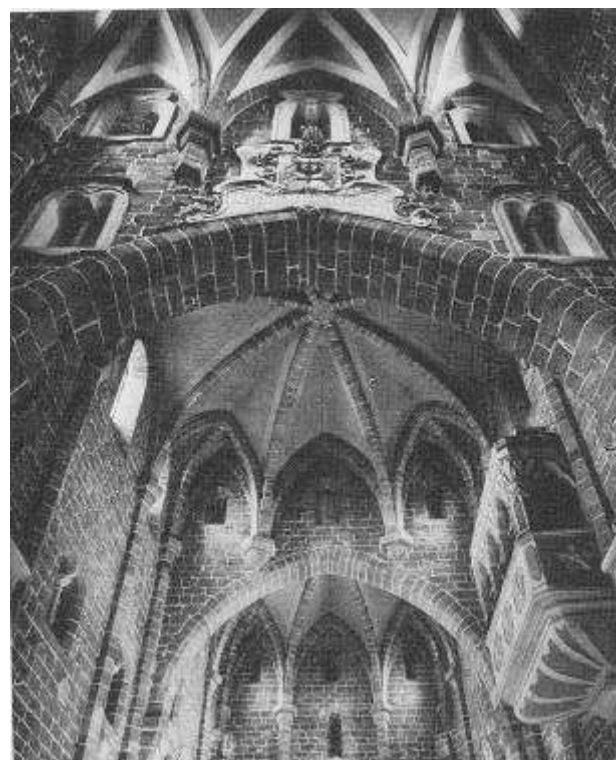
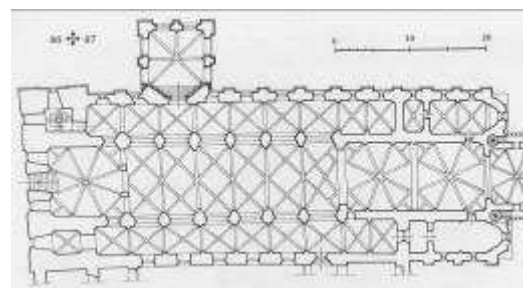

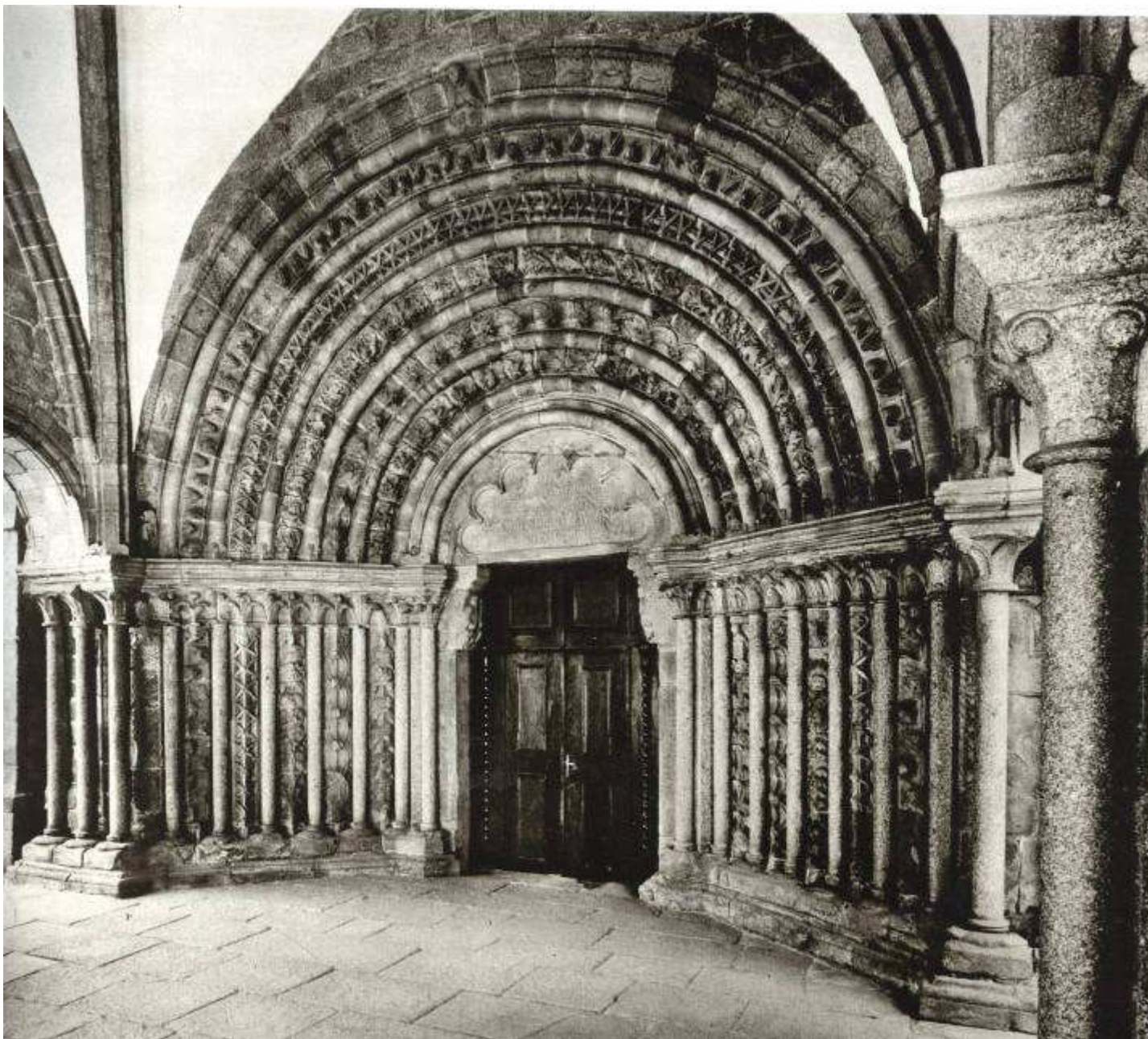
- **Cheb, kaple císařské falce, poslední čtvrtina 12. století (?)**

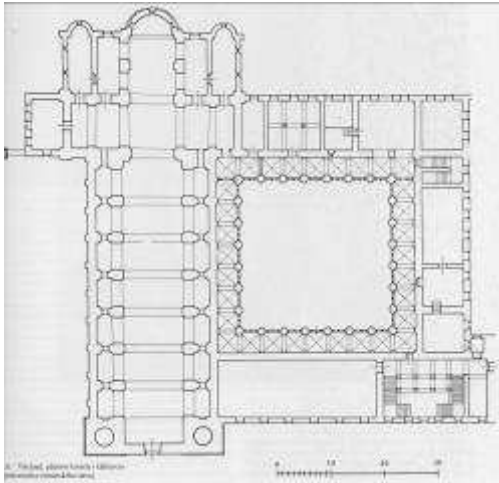
- **Cheb, kaple císařské falce, horní patro**

- **Třebíč, bazilika sv. Prokopa kláštera benediktinů, 1. čtvrtina 13. století**

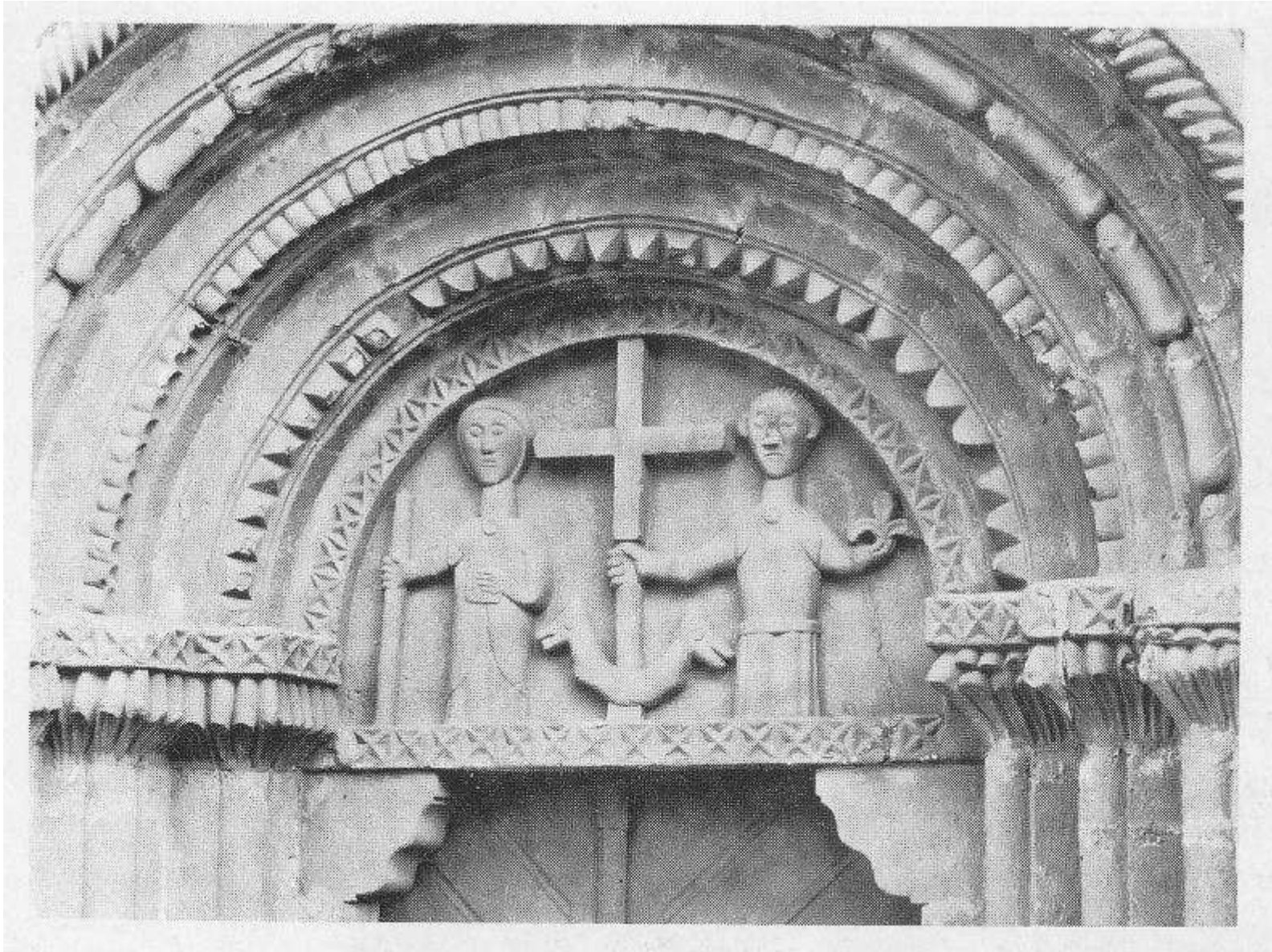
- Třebíč,
bazilika sv.
Prokopa
kláštera
benediktinů,
1. čtvrtina
13. století

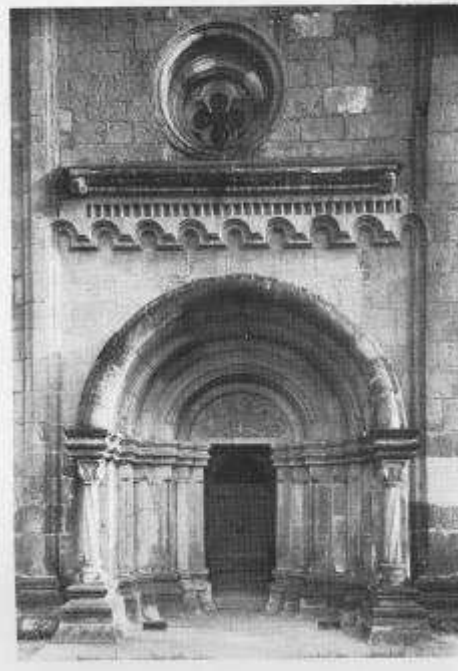
- **Velehrad, konventní kostel P. Marie cisterciáckého kláštera, 1. etapa - 1. čtvrtina 13. století**

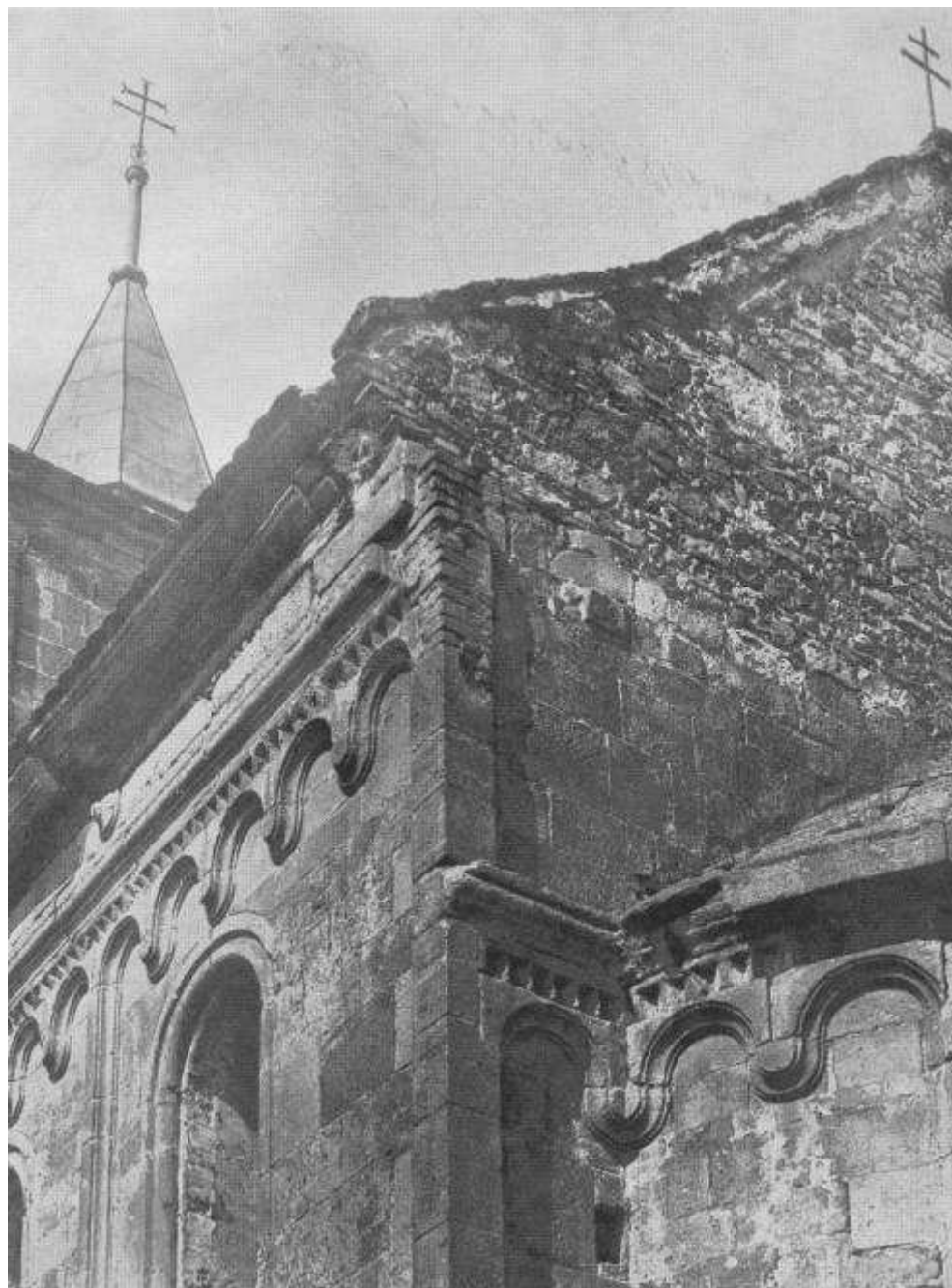
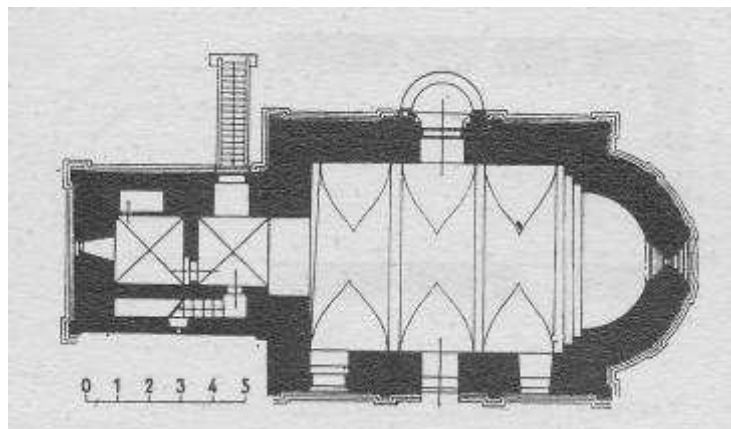
- Teplá, klášter premonstrátů, bazilika Panny Marie, před 1232, pozdně barokní úpravy

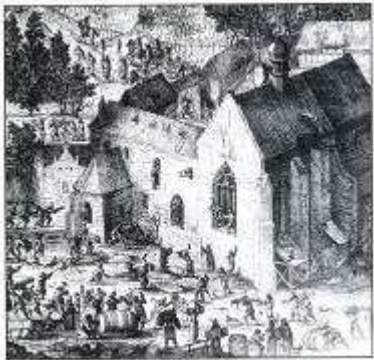
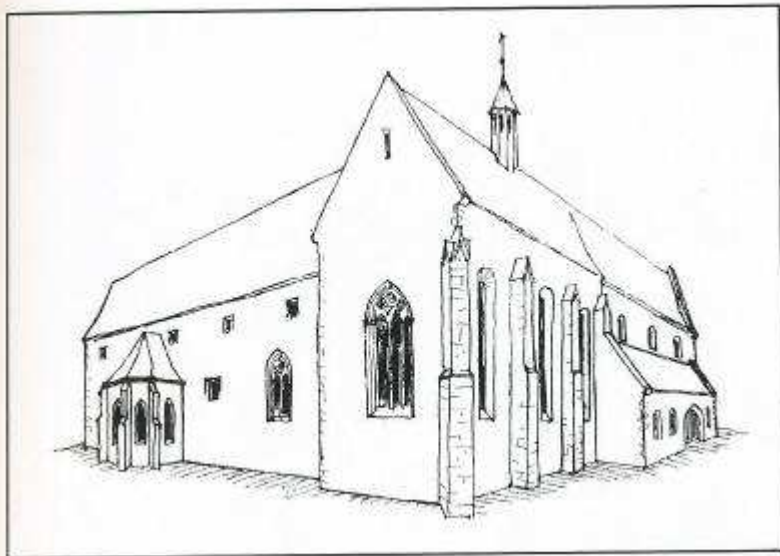
- Hrusice, kostel sv. Václava, před 1250

- Vinec, kostel sv. Mikuláše, před 1250
- Potvorov, kostel sv. Mikuláše, 2. čtvrtina 12. stol.(?)

- **Vroutek, kostel sv. Jakuba Většího,
2. čtvrtina 12. století**

- Pšovka u Mělníka, klášterní kostel augustiniánů poustevníků, po 1268
- Jihlava, kostel dominikánského kláštera, 3. čtvrtina 13. století

- Románská renesance, 2. pol. 15. stol, počátek 16. století
Polná měšťanský dům (vlevo), Jindřichův Hradec, zámek (vpravo)

- **Historismus – neorománský styl**
Praha, Karlín, kostel sv. Cyrila a Metoděje
1854-1863, K. Rösner, I. Ullmann

